
Рецензії

Оксана КУЗЬМЕНКО

**«ЗОЗУЛЕНЬКО РЯБЕНЬКА,
ПТАШЕЧКО МАЛЕНЬКА!
ЗАКУЙ МЕНІ ПО ЗВИЧАЮ...»,
АБО ПРО ЩО ВІЩУЄ ЗОЗУЛЯ?**

**Пастух Н. Символіка тварин
в українському фольклорі: Зозуля / Надія
Пастух. — Львів : Інститут народознавства
НАН України, 2013. — 221 с.**

Образно-символічна система фольклору — одна з концептуальних підвалин, яка відображає стійкість національної культури та її універсальї. Вона уособлює цінності, які притаманні не тільки суб'єктам — носіям фольклорної традиції, але які водночас є виявом успадкованих архаїчних фундаментальних смислів, які можуть то посилюватися, то послаблюватися залежно від культурно-історичної доби та її онтологічних настанов. Декодування частини з цих смислів (у певних символічних підсистемах), що оприявнюються в обрядових текстах та віруваннях, складає предметне поле дослідження кандидата філологічних наук, старшого наукового співробітника відділу фольклористики Інститут народознавства НАН України Надії Пастух.

Авторка здійснила комплексне дослідження одного з найбільш яскравих фольклорних символів, який є образною константою у текстах багатьох жанрів світової народнопоетичної творчості. Її багаторічна науково-пошукова робота у цій царині нарешті втілилася у книзі, актуальність якої є незаперечна, оскільки в ній уперше у вітчизняній фольклористиці всебічно проаналізовано генезис образу ЗОЗУЛІ — одного зі «стрижневих тваринних символів українського фольклору» (с. 5). Аналітична схема дослідження на основі бестіарію як системи символів цього зооперсонажу, в якому синтезовані міфологічні та художньо-естетичні рівні, дала змогу Н. Пастух заглибитися у механізми переходу від міфологічної свідомості до критично-реалістичного мислення із його вторинною семантизацією. У цьому монографія є достойною відповіддю на критичні закиди в тому, що «сучасна фольклористика менше переймається питаннями про реальні або міфологічні прообрази персонажів, зосереджуючись передовсім на їхніх функціях» [4]. Відповідно до мети і поставлених завдань авторка дослідження сформувала структуру монографії, що складається із вступу, двох об'ємних і логічно взаємообумовлених розділів, висновків та списку використаної літератури.

Перша частина дослідження «*Символіка тварин в українському фольклорі: специфіка образної системи*» здійснена у двох аспектах: історіографічному та методологічному. Спершу автор критично оцінила сильні і слабкі сторони у вивченні доволі складного питання теорії фольклорного образу-символу. Відзначимо її ґрунтовне студію-

вання праць XIX ст. (І. Вагилевича, М. Костомарова, О. Потебні, Д. Лепкого, М. Сумцова, Е. Мавєвського та ін.), висвітлення обширної спеціальної літератури XX ст., що включає найновіші монографії останніх десятиліть, головно праці російських дослідників О. Гури («Символика животных в славянской народной традиции» (1997), О. Белової («Славянский бестиарий. Словарь названий и символов» (2001)), а також енциклопедичних статей з академічних видань наукових осередків Білорусі, Польщі та ін. На нашу думку, їх варто було б посилити теоретичними напрацюваннями українських учених О. Киченка («Словесний образ і художня свідомість у фольклорі» у кн. : *Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії)*. — Дрогобич : Каменярь, 2002. — С. 86—145), Л. Копаниці («Міф і ритуал як типи свідомості та невід'ємні коди культури» у кн. : *Копаниця Л.М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики і художньої семантики*. — К. : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2010. — С. 31—44), М. Дмитренка (*Дмитренко М.К. Теорія образу та символу / Олександр Потебня як фольклорист : монографія*. — К. : Сталь, 2012. — С. 113—162), які стосуються особливостей кореляції логіки первісного мислення і творення фольклорного образу.

У першому підрозділі «*Тварини у контексті фольклорної традиції*» викладено основні засади методики та методології наукового дослідження морфології міфопоетичного образу тварини, який, як зауважує авторка, «складається не з номеклатури рис і особливостей, а творить складну систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених моментів характеристики» (с. 29). У вступній частині дослідниця часто апелює до теоретичних міркувань Олександра Гури, обирає його схему опису зображення. Водночас, опираючись на автентичний український матеріал, вона робить і власні оригінальні спостереження та формулює висновки, зокрема серед гібридних видів диких тварин виділяє астрально-зооморфну іпостась.

Варто відзначити індивідуальне бачення та продуктивні аналітичні знахідки Надії Пастух у детальній розробці комплексного «портрета» образу символу в другому підрозділі «*Поетика тваринного-образу символу*» за виробленим чіт-

ким планом: 1) зовнішність; 2) мова; 3) рух у просторі і часі; 4) «соціальний» статус; 5) ономаціологічна емпірика; 6) семантико-функціональні еквіваленти. У цій частині роботи авторка порушує актуальні проблемні питання та вирішує їх у руслі сучасного фольклористичного дискурсу. Одним із генеральних напрямків є новаторське прочитання базових понятійних символів, що зберігають «генетичну пам'ять» сакралізованих першооснов» (Л. Копаниця), зокрема привертає увагу спосіб вияснення питання культу тварин у їх пов'язаності з витокami культур рослин, астральних тіл, порід, мінералів, чисел. Важливими є селекція найбільш значущих з найчастіше уживаних в українському фольклорі символів та виявлення закономірностей, як, скажімо, одна з таких: коли «в межах певної кодової системи існує реалія, якій притаманна факультативна, так би мовити, «зайва» ознака, загалом не характерна усій групі, то інтерес до носія цієї риси у фольклорі відчутно зростає», що веде до ключової позиції в ієрархії (с. 18). Слушними вважаємо низку тез про чинники народження культу тварин, «що не постав лише через промисловий інтерес давніх мисливців» (с. 21), про генезис образів, які походять з єдиного комплексу міфологічних уявлень, наприклад, образ жінки-гадина та людини, що опанувала «мову природи» (с. 51), про соціальну стратифікацію образів, про шлях перетворення тварини з суб'єкта космогонії в об'єкт, що відображає різноманітні форми мислення, а також аналіз типово фольклорних явищ перетворень-метаморфоз, що вибудовуються у ланцюг, який «часто виявляє парадигму семантично зближених тваринних образів» (с. 75). Менше, на жаль, уваги приділено параграфу, де мова йде про народне називання тварин, що, зрештою, вмотивовано спеціалізацією не лінгвістичного, а суто фольклористичного дослідження, у якому стверджується важливий постулат: «ім'я тварини — це міф» (с. 76).

Друга частина монографії під назвою «*Семантика образу зозулі у фольклорному тексті*» подає барвистий портрет найбільш задіяного орнітоморфного образу на основі семантико-функціонального аналізу текстів української уснослоvesної поетичної традиції. Автор охопила увагою значний матеріал, узятий не тільки з давніх збірок обрядового фольклору (весільні пісні, ко-

лядки, гаївки, петрівчані та жнивварські пісні, голо-сіння), але, що особливо цінно, з новочасних фольклорно-етнографічних матеріалів, більша частина яких, це варто відзначити, походить із власних польових записів авторки (баладні пісні, етіологічні легенди, вірування тощо), проведених на Західному Поліссі, Волині, Поділлі, Бойківщині упродовж 2000—2008 років.

У цьому обширному розділі міфопоетичний і символічний образи зозулі проскановано у двох рівнях. На *вербальному* рівні проведено філологічний аналіз відповідних сюжетотворчих мотивів (позичання крил, метаморфоза дочки-пташки, зозулина сльоза та ін.), мікроаналіз поезики постійних епітетів, предикативних конструкцій у складі формульних виразів тощо. На рівні *акціональному* автор синтезує фонові знання про явище руху, біології птахи-зозулі і її сородичів, про поняття сім'ї тощо). Загалом варто відзначити, що без такого двоекторного підходу із представленням широкого загальнослов'янського контексту (авторка наводить паралелі з російського, білоруського, сербського, польського фольклорів) предметно і доказово витлумачити символічне значення образу як універсального стереотипу культури та виявити його суто українські ментальні риси («образ із високим ступенем індивідуалізації») було б неможливо. Не тільки цікавими, але й доказово аргументованими вважаємо думки авторки про генезис і розвиток фольклорних конструкцій із образом зозулі, де відбувається часова зміна конотацій, про вироблення певних поетичних канонів (наприклад, в голосіннях наявність пари постійних символів *зозулька* — *соловейко*), про актуалізацію міфологеми близнят у семантичній реконструкції символічних пар (*вуж* — *зозуля*). Слід відзначити авторське трактування ключових образних параметрів та ознак фольклорного символу зозулі, серед яких виділено такі: амбівалентність, когерентність, ізоморфність (до *соловія*, *одуда*), протиставність (до *галки*, *ворони*). Усе це підкріплено уважним і проникливим заглибленням в етнографічні реалії, в етимологію й семантику лексем, у прагматику фольклорного тексту, його міфоритуальну основу. Скажімо, продуктивно вважаємо думку про генетичний зв'язок *соловія* зі *змієм*, що підтверджується прикладами із давніх билін (с. 171).

На доброму фаховому рівні написаний підрозділ «*Семантико-функціональні еквіваленти образу*», присвячений аналізу контекстуальних «партнерів» зозулі серед інших орнітоморфних символів (ластівка, чайка, ворон, яструб) та дендронімічних образів (береза, тополя, верба, рож). Ця ретельно виписана частина монографії наповнена інформативною конкретикою, аналітичною базою та багатим, уважно дібраним ілюстративним матеріалом, який демонструє високий естетичний реєстр та потенційні можливості української народної творчості. Слід відзначити також вільне орієнтування авторки у масиві фольклорних текстів ХІХ—ХХІ ст., записаних в різних етноregionах України, що дозволило їй з особливою увагою до численних змістових нюансів всесторонньо розкрити семантику образу зозулі (як знаки межі, переходу; як символ смерті, горя, сирітства, вдівства, самотності, туги тощо).

Проте, варто визнати, що децю скупо опрацьовано останній параграф «*Образ зозулі в українських народних піснях: сьогочасна рецепція*». У ньому, зокрема, йде мова про клішованість образу зозулі в таких жанрах як пісні-хроніки та коломийки. Досліджуючи свого часу мовностилістичні особливості коломийок [5], ми дійшли до висновку, що популярна предикативна формула *кувала зозуля*, яка характерна для багатьох пісенних мініатюр, несе певне узагальнене значення «повідомлення новини» та може відображати виразну любовно-шлюбну семантику, наприклад:

*Закувала зозуленька на зеленім бучку,
Казав любко, що ми купить золоту обручку.*

У сучасних коломийках теж можна натрапити на символічно марковане використання цього образу, що фігурує у формі поетичного паралелізму, порівняймо два тексти, один з яких записав наприкінці ХІХ ст. І. Франко:

*Ой кувала зозуленька та й на штири гранки,
Болить мене головонька в вечер до коханки.*

*а другий — століття пізніше І. Сенько:
Закувала зозуленька в лузі на калині,
Мому любку нема пари на всій Верховині.*

Таким чином, твердження авторки про формальне уживання образу зозулі, на нашу думку, є поспішним і децю категоричним.

Звичайно, що не всі питання, порушені у монографії, висвітлено з однаковою повнотою, однак це

не применшує загального доброго враження про підготовлене видання, яке є зрілою науковою роботою у ділянці фольклорної символіки, написане живою мовою, із притаманним авторці поетичним хистом. Непоодинокі факти покликань на попередній дорожок Надії Пастух з цієї тематики сучасних українських вчених, зокрема докторів наук [1; 2], переконають в продуктивності аналітичної лабораторії ученої та авторитетності зроблених нею висновків.

Треба сподіватися, що книга Надії Пастух «Символіка тварин в українському фольклорі. Зозуля» спонукатиме до продовження досліджень інших образно-символічних констант тваринного світу українського фольклору¹ та зумовить появу нових

¹ Такою, можна вважати дисертаційну роботу Оксани Левчук про образосимвол КІНЬ [3].

релевантних праць у ділянці вивчення багатств його невичерпної поетичної скарбниці.

1. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору : монографія / Ярослав Гарасим. — Львів : Українські технології, 2010. — С. 134.
2. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія / М. Дмитренко. — К. : УЦКД, 2011. — С. 14.
3. Левчук О. Колірний код фольклорного образу коня та його символічне значення в українській народній творчості / О. Левчук // Міфологія і фольклор. — 2009. — № 1 (2). — С. 29—36.
4. Попович М. Бути людиною / М. Попович. — К. : Києво-Могилянська академія, 2011. — С. 137.
5. Саламаха О.М. Мовні ритми коломийок / О.М. Саламаха // Культура слова. — 1993. — Вип. 44. — С. 66—68.